

חיי יומיום בפלסטין:

יומני כיבוש

הונויידה ראנס

החוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה,
האוניברסיטה העברית בירושלים

סועאד עאמירי, 2003. קפוצ'ינו ברמאללה (רשימות
מן הסגר), תרגום רוני מאירשטיין, כבל, תל-אביב.
רג'א שחאדה, 2004. זרים בבית: התבגרות בפלסטין
הכבושה, תרגמה מיכל צוקרמן, ידיעות אחרונות,
תל-אביב.

האם ניתן לנהל חיים נורמליים בצלו של
מצב חירום מתמשך? מטבע הניגוד בין

נוסטלגיה משפחתית ליפא (יפו) האבודה ולהילת החיים שנגזלה עם עקירת המשפחה מעיר המודרנה הנוצצת של פלסטין. אותה נוסטלגיה צובעת את האופן שבו הם תופסים את העולם הסובב אותם: שום יופי לא ישווה ליופייה של כלת הים. נוסף על ירושת האובדן הראשונה של הנכבה, צברו שניהם טרגדיות חדשות: הכיבוש של 1967 והאינתיפאדה הראשונה והשנייה. שניהם לחמו והצליחו לסלול לעצמם מסלול חיים אישי וחברתי על אף הכיבוש: שחאדה הפך לעורך דין מצליח והיה בין מקימי ארגון אל-ח'ק להגנה על זכויות האדם, ועאמירי הקימה את מרכז רוואק לשיפוץ מבנים עתיקים ובעלי ערך היסטורי.

ספרו האוטוביוגרפי של שחאדה פותח בילדותו המוקדמת בבית הקיץ של סבתו ברמאללה, שהפך בעקבות העקירה ב-1948 למשכנה החדש של המשפחה. יחסית לעשרות אלפי הפליטים שחיו בימי העקירה הראשונים תחת כיפת השמיים, היה הבית מקלט נוח וזמין שאפשר למשפחה חיים נסבלים, אולם הוא מעולם לא נתפס כמקום המשכן ה"נכון", אלא כמקום מגורים ארעי. הבית היה ביפא, והחלום היה לחזור אליו. הכמיהה ליפא והנוסטלגיה לחיים הנכונים, ששום חיים לא יוכלו להשתוות אליהם, היו רגשות קבועים שליוו את שחאדה בילדותו. סבתו ג'וליה, אשה אריסטוקרטית, בתו של בעל המלון נסאר בחיפה ואשתו של השופט סלים מיפא, עמדה על המשמר ולא החמיצה שום הזדמנות להלל את יופייה ואת חינה של העיר האבודה.

רמאללה, שהיתה מקום מגורים חלופי וזמני, לא יכלה לספק מה שסיפקה יפא: לא את החיים הנוצצים של בתי המלון ולא החיים האריסטוקרטיים והמשפחתיים. רמאללה הפכה

הנורמלי לבין החירום, התשובה היא לא. מעצם הווייתו, החירום הוא מהלך המשהה את הנורמלי. השאלה הרלוונטית, אם כן, איננה כיצד אפשר לנרמל את הלא-נורמלי, אלא כיצד אפשר לטרפד את ניסיונו של הכובש ליצור הומוגניזציה חברתית – ניסיון המושג על ידי מיסוד החיים הטרגיים של הנכבש מצד אחד ועל ידי הבירוקרטיזציה של הכיבוש מצד אחר. במילים אחרות, מהם הכלים העומדים לרשות הסובייקט של הכיבוש והעשויים לאפשר לו לבקע סדקים באותה הומוגניות כפויה, ולשחרר פיסות מחייו האנושיים כדרך של התנגדות לקיבועו? בהקשר זה הכתיבה האוטוביוגרפית היא כלי חשוב, המאפשר לנו לצלול למעמקי עולמו של הפלסטיני, והיא אחד מכלי ההתנגדות היומיומיים העומדים לרשותו.

ספרו האוטוביוגרפי של רג'א שחאדה, זרים בבית, וספרה של סועאד עאמירי, קפוצ'ינו ברמאללה, הם דוגמאות מאלפות לניהול החיים בצל הכיבוש הישראלי. באמצעות רשמים אוטוביוגרפיים על ילדות בצל הממשל הירדני ועל התבגרות בצל הכיבוש הישראלי, משאיל שחאדה כמה מחוויותיו האישיות לקורא; עאמירי משתפת את קוראיה בחוויות של ניהול החיים בצל אינתיפאדת אל-אקצא, בצל ימי העוצר הארוכים והפלישות החוזרות והנשנות של הצבא הישראלי לשטחי רמאללה.

לשני המחברים כמה מאפייני רקע משותפים, המעצבים את חייהם ואת כתיבתם: שניהם בני הדור השני למשפחות עירוניות-יפאיות פליטות, שעל אף העקירה צלח מזלן, הן התבססו והפכו לחלק מהמעמד העירוני הבינוני-גבוה והמשכיל של רמאללה. שניהם חוו את שנות ילדותם והתבגרותם בצל

המשפחה מיפא היו העדות לחיים האחרים שיכלו להיות מנת חלקם אלמלא האסון. הזיכרונות מיפא מכוננים בקורא תחושת עצב גדולה. שחאדה עמל במהלך חייו להתגבר על צללי הזיכרונות, ואף הצליח בכך במידה רבה, אולם תיאוריו רבי-העוצמה בפרקים הראשונים של הספר מכוננים תחושה שהמחבר אולי השתחרר מהצל, אבל השאילו לקורא. לאורך הספר תהפוך יפא לחלק מהעבר שהוקפא בעבור המחבר. בעבור הקורא, לעומת זאת, היא תהפוך לרוח רפאים המרחפת מעל הספר ומסרבת למות, חלשה אך לא נמוגה.

להתבגר במשפחת פליטים, שעזבה מאחור את נכסיה ואת תהילתה, פירושו לא רק לחיות בצל הזיכרון ובצל התחושה המתמדת ששום דבר לא יוכל להיות טוב כפי שהיה; פירושו גם להפוך "לבן ערובה לזיכרונותיהם, לתפיסותיהם ולעמדותיהם של האחרים" (שם, 12), ואת זה שחאדה לא רצה. הוא רצה לפתח מבט משלו, לסלול את דרכו הרחק מעמדותיהם המגובשות והמוצקות של סבתו החזקה ושל אביו הכריזמטי, במיוחד משום שהיה לו סיפור משלו: הוא היה לעד נוכח שחי בצל המשטר הירדני ובצל הכיבוש הישראלי שבא בעקבותיו. על כן, הטרגדיה איננה רק נחלת העבר. היא פלשה אל חיי היומיום בצל הכיבוש הישראלי והפכה לצל המלווה את חיי הפלסטינים.

ב-1967 היה שחאדה בן שש-עשרה. על מפגשו הראשון עם חייל הכיבוש הישראלי הוא כותב: "הוא לבש מדי ב' צבאיים הדוקים ואחז רובה ארוך. חולצתו היתה פרומה עד למחצית חזהו השעיר, וסביב צווארו ענד קרן שנהב. הוא הטיל את רגליו מחלקו האחרון של הגיפ אל הקרקע בביטחון, כאילו היה מלך המסוגל

בבת אחת מאתר של חופשת קיץ משפחתית למקום מגורים זמני-קבוע. בימים בהירים, אפשר היה להשקיף מרמאללה על ימה של יפא; זו היתה מתנת החסד היחידה שיכלה העיר הדלה להציע למשפחה האריסטוקרטית הפליטה. מעבר לכך, מספר לנו שחאדה, היתה רמאללה משכן ארעי וחולף, מקום מעבר. העיניים היו מכוונות לחזרה אל יפא, שהיתה המקום הקבוע, הבטוח, המקום הנכון. מבין הזיכרונות המשפחתיים ששחאדה מעלה על הכתב, מרגש במיוחד סיפור ביקורו האחרון של אביו בבית ביפא, ביקור הממחיש את תקוות השיבה לצד התסכול והמרירות. אביו חזר ליפא במכוניתה של הסבתא; הוא תכנן לשכור משאית ולמלאה ברהיטים מהבית. "אבי מצא את העיר נטושה אף יותר משציפה. הוא סיפר לנו כיצד התעכב על יד שערו הנעול של בית המידות של הדג'אנים, שאותו העריך תמיד. הוא אחז בחוזקה בסורגים והביט במשך זמן רב בגן שבפנים" (שחאדה 2004, 23). האב המשיך אל עבר השוק ומשם פסע אל ביתו, טיפס במדרגות ופתח את הדלת. בפנים היה חשוך ומחניק: "מוזר היה להיות לבד בבית הריק הזה, לעבור מחדר לחדר בלי לשמוע את הקולות הרגילים של משפחתו. הוא לא יכול היה להפסיק לחשוב על משמעותו של בית זה עבורו". האב ניצב המום, מתוסכל ומתלבט: "מה אקח אתי? שאל את עצמו. כלום, אף לא דבר. הוא היה נחוש בדעתו: אני רוצה שהכול יישאר כפי שהוא, מכוסה ושמור במשך ההיעדרות הקצרה שלנו, כך שכאשר נחזור נסיר את הכיסויים מהרהיטים, נאורר את המקום ונחדש את חיינו המאושרים" (שם, 24). אולם המשפחה לא חזרה, ומסע הנוסטלגיה תפס את מקומו של מסע השיבה. זיכרונות

לאביו נקטעה בצורה טרגית עם הירצחו של האב. הרצח המסתורי דרדר את מצבה הנפשי של המשפחה, במיוחד נוכח השמועות שהאב חוסל בידי ארגון פלסטיני. שמועה זו המשיכה להטריד את המשפחה במשך שנתיים, עד שנחשף הרוצח האמיתי והתברר שפעל ממניעים אישיים, על רקע תיק קרקעות שניהל האב.

ספרו של שחאדה הוא במוצהר ספר הוקרה לאביו, הדמות המשמעותית בחייו, שאינה מותירה מקום לדמויות אחרות. אמו של שחאדה מצטיירת כדמות פסיבית ודוממת. נוכחותה מסתננת לספר רק ברגעי המשבר של רצח האב. דומה דינם של אחיותיו, של אחיו ושל בת זוגו: הם אמנם מוזכרים מדי פעם, אך הם נותרים בגדר דמויות-צל שאינן תופסות מקום משמעותי בחייו, או לפחות לא בכתיבתו. למרות זאת, לפנינו אוטוביוגרפיה נוגעת ללב, בזכות כישורו של המחבר לגייס את הקורא לטלטוליו ולהיסוסיו, ומשום שהוא מציב במוקד הספר חוויה אנושית של חיפוש אחר משמעות חיים עצמאית. הכיבוש לא הצליח להפקיע את החיפוש הזה, כיוון שהוא שיך למעמקי האדם, מעמקים שהעוצר אינו יכול להשהות.

בעוד ששחאדה מפגיש אותנו עם עולמו הפנימי הגועש, סועאד עאמירי נוקטת דרך שונה: בהזמינה אותנו לחוות את שגרת היומיום בצל הכיבוש הישראלי, היא מצוידת בחוש הומור ובכתיבה חיננית, ההופכים את המפגש עם הכובש למפגש רווי ציניות, שהכתיבה עליו מביאה לשינוי סימבולי של יחסי הכוח. המילה תופסת את מקומו של הטנק, המראה מתהפכת והפלסטיני יורה:

לכפות את רצונו על כולנו". שחאדה ממשיך ומתאר את רגשותיו: "חשתי בושה רבה יותר משחשתי אי פעם בחיי. אבל גרוע מזה, עבור מישהו שזה עתה מלאו לו שש-עשרה, חשתי כי גבריותי נפגעה. האם זה פירוש הדבר להיות נכבשים?" (שם, 66-68).

בעבור נער בן שש-עשרה הרואה את הכיבוש כדמות החייל במדים, הגיפ והטנק, הכיבוש מסיט את לבטי ההתבגרות מאהבה ומגילוי המיניות אל משמעות הגבריות בצל שליטתו של כוח זר. לכן האוטוביוגרפיה של שחאדה, המבטיחה סיפורים על התבגרות בצל הכיבוש, מתמקדת בעיקר בלבטיו, בתחושת הניכור ובחיפוש דרכו האישית בצל הכיבוש. הקורא מתוודע להיסוסיו של המחבר ולבדידותו העמוקה, במיוחד נוכח יחסיו המורכבים עם אביו, הרוויים באהבה ובהערצה מצד אחד וברצון להתבדל ולמצוא דרך עצמאית מצד אחר. הערצתו של שחאדה לאביו, שהתפתחה כבר בילדותו המוקדמת, הגיעה לשיאה עם בחירתו ללכת בדרכי האב וללמוד משפטים. אולם בתקופת לימודיו באוניברסיטה האמריקנית בכיירות ומאוחר יותר בלונדון החל שחאדה לשנות בהדרגה את יחסו אל אביו. בד בבד עם המסע לחיפוש עצמי בהודו התבדל מדמות האב. לבסוף ביסס לעצמו דרך התנגדות משלו והיה בין מקימי הארגון אל-חק – ארגון פלסטיני להגנה על זכויות האדם. עבודתו זו חשפה אותו לביורוקרטיה של הכיבוש, המטרטרת אנשים ממקום למקום וממשרד למשרד; הוא נחשף לטרטור של אסירים ושל בני משפחותיהם, לעינויים בבתי הכלא, ללחצים המופעלים על התושבים הפלסטינים והמחניקים את חייהם. מערכת היחסים המורכבת בין שחאדה

כך כותבת עאמירי על אחת מפלישות הצבא לרמאללה בדצמבר 2001:

שאון הטנקים של הצבא העיר אותנו בשתיים וחצי לפנות בוקר. זינקנו מהמיטה, מיהרנו אל חלון חדר השינה הצופה אל הרחוב הראשי והצצנו בגניבה מבין הווילונות, אבל כעבור שעה קלה חזרנו למיטה ונרדמנו שוב, כי כבר היינו עדים למחזה הזה כמה שבועות קודם לכן. בסביבות ארבע וחצי לפנות בוקר שאל אותי סלים אם אני רוצה קפוצ'ינו, ונים לא נים ענית, "שיהיה למה לא". נזכרתי לפתע בפעם האחרונה שחיילים ישראלים ישבו מתחת לחלונות המטבח שלנו. מיהרתי למטבח להזהיר את סלים שמכונת הקפוצ'ינו מרעושה, ואולי זה מסוכן. מאוחר יותר באותו בוקר רטן סלים כי לאחר שסיכן את חייו כדי להכין לי קפוצ'ינו, גילה שנרדמתי שוב. "כלום לא משתנה", הוא קבל, "אפילו לא תחת כיבוש".

ספרה של עאמירי הוא דוגמה מאלפת, פמיניסטית למהדרין, ליחסי הגומלין הסימביוטיים בין האישי לבין הפוליטי והציבורי. הספר הוא קריאת תיגר אינטואיטיבית על כל אותן תיאוריות הממשיכות לטעון לקיומן העצמאי של ספרה ציבורית וספרה אישית. הוא עושה זאת לא מתוך רצון לחלחל את האמירה, אלא משום שהגבול בין האישי לציבורי הוא גבול פריבילגי, שחברה תחת כיבוש יכולה רק לחלום עליו. הכנת כוס קפוצ'ינו היא סיכון ביטחוני! אבל מעבר לציניות החיננית של עאמירי, או להתלבטויות האישיות של שחאדה, הכיבוש

"קודם זרקתם אותנו מיפו ועכשיו אתם שואלים איך קרה שנולדנו במקום אחר!"

זה מה שנפלט מפיה של עאמירי בתשובה לשאלתו הראשונה של קצין הביטחון בנמל התעופה בלוד. לזה ממש לא היה לה חשק. לסועאד עאמירי לא היה חשק לספר מחדש את הסיפור הנדוש על הפליטות, על הגלות, על החיים הקופצניים בין דמשק, עמאן, ביירות, ארצות הברית, מצרים ורמאללה. ומדוע שיהיה לה חשק לשרטט בפני קצין הביטחון כרוניקה של חיים בצל מצב חירום מתמשך – החל בנכבה ובעקירה שהרחיקו את המשפחה מיפא, דרך נדידת אמה ההרה בין עמאן לדמשק, הלימודים בלונדון, החזרה לעמאן, חציית הגבול הירדני אל הגדה המערבית ב-1981, ביקור השורשים ביפא, האינתיפאדה הראשונה והשנייה, הניסיונות לעבור מרמאללה לשכם תחת ירי הצבא, וכלה בימי העוצר הממושכים, שבהם "נתקעה" עם חמותה המעצבנת וניסתה להגיע לעבודה בדרכים עקלקלות.

אבל לספר על כל זה ממש לא היה לה חשק. אלא שהתנהלות יחסי הכוח בין הפלסטיני לבין הכובש הישראלי אינם תלויים בחשק. תפקידם ממילא לחשק, להגביל ולדכא את החשק של הפלסטיני לחיים נורמליים, לסדר יום פורה ואולי אף משעמם ובטלני. הכיבוש הוא הרי תוכנית עבודה ששמה לה למטרה לסכל: לסכל כל ניסיון לנהל סדר יום קבוע, לסכל מפגשי רעות בין חברים בבית קפה שקט בפניה שכוחה ברמאללה, לסכל מפגש רומנטי של קבלת פנים בין סועאד לבן זוגה בנמל התעופה (כמה מוגזם!), וודאי לסכל שנת לילה עמוקה בלי שיזנקו להם הטנקים מסמטאות השכונה הקרובה.

אפוא את המציאות הפלסטינית בצל הכיבוש מנקודת מבט פריבילגית, של אנשים בעלי השכלה השייכים למעמד כלכלי וחברתי בינוני-גבוה. מעמד זה מאפשר להם להתבונן בכיבוש, לתהות מהי דרך הפעולה המתאימה שיש לנקוט כלפיו (שחאדה), או להתמודד אתו בעזרת לשון צינית (עאמירי). אבל זהו שיקוף של החיים בצל הכיבוש מנקודת המבט של פלסטיני השותה קפוצ'ינו, ולא קפה שחור בלי סוכר. ■

הרובץ על לבו של הפלסטיני מחניק ומטרטר, מצמצם את מרווח החיים ומקשה בעיקר על חייו היומיומיים של הפועל, שעליו לדאוג לפת לחם לילדיו ולעשות כמיטב יכולתו כדי להתקיים ולשרוד. בעבור אנשים אלו הכיבוש אינו מותיר אפשרויות להתחכמות, לציניות או להתלבטויות. מסעות לחיפוש משמעות בין הודו, אנגליה, לבנון וקהיר, התלבטויות על בחירת הדרך ותהיות על משמעות החיים – כל אלו נוצרים כשהאדם חש ביטחון כלכלי לפחות. האוטוביוגרפיות שלפנינו משקפות